

אבודים בטהרן

בקביעות בחטופים, איימה עליהם והשפילה אותם עד עפר; היום האו"ם מרעיף עליה שבחים, ובדומה לכמה מן החוטפים האחרים – שעמם נמנה גם הנשיא מחמוד אחמדינג'אד, עובדה שכמעט אין עליה עוררין – מחזיקה גם היא במשרה רמת דרג בממשלת איראן. אחדים משותפיה לשעבר נזהרים יותר במעשיהם בשנים האחרונות, אך אלה שטיפסו מעלה מעלה בהיררכיה האיראנית רואים בתקרית ניצחון מכונן, רגע שבו הראה אללה את תמיכתו במהפכנים והשפיל את הכופרים האמריקנים. הספר אורחי האימתנות, מאת מרק באודן, המשחזר בדקדקנות את השתלשלות משבר בני-הערובה האמריקנים באיראן, רואה אור בשעה שבה המערב ניצב שוב מול החבורה הזדונית שבה נתקל לראשונה באותם אירועים, ומול האידיאולוגיה האיסלאמיסטית הקיצונית וחסרת הפשרות, אשר הניעה אותה אז ומניעה אותה גם כיום.

משבר בני-הערובה החל ב־4 בנובמבר 1979, בהתקהלות של אלפי מפגינים זועמים מול הגדרות של שגרירות אמריקה בטהרן. ימים אחדים בלבד קודם לכן סיפק ממשל קרטר למהפכנים המוסלמים

Guests of the Ayatollah:
The First Battle in America's War
With Militant Islam
by Mark Bowden
Atlantic Monthly Press, 2006
680 עמודים

ביקורת: נח פולק

אמריקנים מעטים מכירים את שמה של מסומה איבטיקור, לשעבר סגנית נשיא איראן, שהייתה עד שנת 2005 השרה לאיכות הסביבה של ארצה ואף זכתה בשנת 2006 בפרס מיוחד על פעילותה בתחום זה מטעם ארגון האומות המאוחדות. אך יש כמה עשרות אמריקנים שלעולם לא יוכלו לשכוח אותה. בשנת 1979 הם כינו אותה "מרי המצווחת" על שום הסגנון הפרנואידי, הסדיסטי והמנופח שנקטה בעת שהייתה המתרגמת והדוברת של הקיצונים המוסלמים אשר השתלטו על השגרירות האמריקנית בטהרן בשלהי שנת 1979 וכלאו את אנשי הסגל בתוכה. במהלך משבר בני-הערובה, שנמשך 15 חודשים תמימים, התעללה איבטיקור

הזועמים סיבה חדשה להתמרמר: הוא העניק לשאה אישור כניסה לארצות-הברית לשם קבלת טיפול רפואי. רגישותם של אנשי הסגל בשגרירות קהתה לנוכח גל המחאה האנטי-אמריקני הקולני שהציף מדי יום ביומו את הרחובות הסמוכים, וההפגנות שהתקיימו באותו בוקר לא נראו להם אפוא מסוכנות הרבה יותר מן הרגיל. תיאטרון מהפכני שכזה היה חיזיון נפוץ בטהרן של הימים ההם, שבאודן מתארה כעיר "שאחז בה להט איסלאמיסטי, סוג של היסטוריית המונים".

ההיסטוריה המהפכנית החלה, כמובן, חודשים רבים לפני כן. בינואר 1979, עם גבור המחאות ההמוניות בניצוחם של גורמי האופוזיציה השונים – ובהם הקיצונים המוסלמים מן הצד האחד, והחוגים השמאלנים מן הצד האחר – נאלץ השאה של איראן לעזוב את ארצו. השאה, מוחמד רזא פהלווי, שעלה על כס המלכות בשנת 1941, הפך למאוס ונתעב בעיני קשת שלמה של פלגים איראניים, שראו בו שליט בובה מטעם האמריקנים והאשימוהו בניצולה המתמשך של איראן ובדיכוי אזוריה בשירות ידידי המערביים.

מיד לאחר הדחת השאה יצאו המהפכנים נגד אלה שנחשבו בעיניהם למשתפי פעולה עם המשטר. לאחר מכן יצאו זה נגד זה במאבק רצחני וסוער על השליטה הפנימית באיראן. "בעיני הסטודנט למדע המדינה", כותב באודן, "דמתה השהייה בטהרן בעת ההיא לחוויה שחווה גיאולוג היושב בפתח הר געש פעיל". אנשים הוצאו להורג ללא השתהות יתרה, נורו ברחובות ועל גבי גגות בניינים, או נתלו על עמודי טלפון. זעם רב הופנה כלפי האמריקנים, בשל תמיכתם בעריץ המודח. אך שנים ספורות קודם לכן קיוו רבים מן המהפכנים שקרטרי יקיים

את הבטחתו לנקוט מדיניות חוץ מוסרית ויפסיק לתמוך בשאה. אבל קרטרי גדע את התקוות האלה באֶבן כשהרים בראוותנות כוסית לכבוד הרודן במהלך ארוחת ערב רשמית שנערכה בטהרן בדצמבר 1977 וששודרה בטלוויזיה. "בעיני הנשיא לא היה זה אלא עניין טקסי גרידא, הצדעה לבעל ברית ותיק של האמריקנים, וכוונתו לא הייתה אלא לצאת ידי חובה", טוען באודן, "אבל למילים נודעה חשיבות עצומה באיראן. בעיני המהפכנים השוצפים, שוב התייצבה אמריקה נגד העם. המעשה סימן את קרטרי כאויב וכאדם צבוע".

תחילה תכננו הסטודנטים שהסתערו על השגרירות להחזיק במתחם כמה ימים ולהשתמש בו כבימה שמעליה יִגנו את הכופרים האמריקנים וימשכו תשומת לב בינלאומית לטרונותיהם. כשהחלו המוני המפגינים לחלוף על פני כותלי המתחם ולנהור לתוך בניין השגרירות, הניחו אנשי הסגל כי המסתערים יסתפקו בכך וסברו כי הממשלה הזמנית באיראן תסלק אותם מן המקום בתוך זמן קצר. אך לאחר ההשתלטות המהירה על השגרירות ועל יושביה נשבתה עד מהרה הדרמה של בני-הערובה בשבי הצלחתה שלה. המהפכנים היו משוכנעים כי מתחם השגרירות הוא "מאורת מרגלים" מלאה בבני שטן אמריקנים הזוממים מדי יום מזימות נגד המהפכה האיסלאמית, במטרה לשים שוב בובה פרו-מערבית על כס השלטון – בדיוק כמו שעשה הסי-איי-איי ב-1953. לאחר שהשלימו את השתלטותם המפתיעה על השגרירות, כבר אי-אפשר היה לשלח לחופשי את עושי דברו של "השטן הגדול" (יש לציין כי מצבת כוח האדם הממשית של הסי-איי-איי באיראן באותה עת עמדה על שלושה סוכנים, שאף לא אחד מהם היה מעורב בפעילות אנטי-מהפכנית).

לפי כל מדד מקובל של מדיניות חוץ הייתה ההסתערות על השגרירות והחזקת אנשי הסגל כבני-ערובה מעשה אווילי ונמהר שפגע במעמדה של איראן באזור דווקא בשעה שהמדינה לא יכלה להרשות לעצמה להצטייר כחלשה. הדוב הסובייטי עמד על הגבול הצפוני (עובדה שהייתה המניע העיקרי להחלטת האמריקנים לתמוך בשאה ולחמשו) וסדאם חוסיין השש אלי קרב היה שרוי בעיצומו של גיוס צבאי מסיבי בגבול המערבי. בידוד דיפלומטי וכלכלי הזמין קטסטרופה, אך הזירה הבינלאומית לא עמדה בראש מעייניהם של החוטפים; הם התמקדו בפוליטיקה הפנימית של המהפכה וביצירת אוטופיה מוסלמית, ובעיניהם היה משבר בני-הערובה ניצחון סנסציוני שאין שני לו. "השחרנו את פניה של מעצמת-העל האדירה בעולם", הכריז אחד מהם. הצלחתם נתפסה בעיניהם כהוכחה לכך שאללה לצדם.

לאיאתוללה חומייני ולאיימאמים שהיו הכהנים הגדולים של המהפכה לא היה שום ספק שהרדיקלים הצעירים והנהלים והפגנות הרחוב שלהם משרתים היטב את המטרה של הקמת רפובליקה איסלאמית. בשל אלימותן של כנופיות האספסוף המתלהמות וחדורות הלהט הדתי, נרתעו הכל מלהבליט את העובדה שהתנתקות גמורה מארצות-הברית ומאספקה של אמצעי לחימה אמריקניים לצבא איראן היא מעשה מסוכן. בקרב הפונדמנטליסטים הצעירים – שקראו לקבוצה שלהם "סטודנטים מוסלמים הנשמעים לאיימאם" – נמצאו למנהיגי המהפכה חיילים צייתנים להפליא. השבויים האמריקנים היו המומים מכך שהסטודנטים הפגינו "בורות מזעזעת בצד שכנוע פנימי מוחלט". באודן כותב כי רוב הסטודנטים "היו חסרי השכלה

להחריד... ילדים מבולבלים שחיו בחברה ביזארית אשר מסיבות של דת או מסורת חסמה את רוב הנתבים הרגילים לצמיחה והתפתחות אישית. מצב זה הצמיח צעירים נבערים וחסרי מנוח, פירות בשלים לדמגוגיה, שמצאו בחומייני אדם כלבבם".

בתקריות שהכו את השבויים האמריקנים בתדהמה, הם הצטוו להסיר את התכשיטים והשעונים שלהם משום ששוביהם סברו כי הותקנו בהם מכשירי ביות ומכשירי קשר סודיים. שומר אחד הזהיר בת-ערובה שלא תשתמש בעיניה להעביר מסרים, ומרי המצווחת השתלחה בעיראקים בטענה "שהם פיזרו מעל העיר מפיות שולחן מצועצעות שהודבקו בוורוס מסרטן". האמריקנים התרשמו כי החוטפים הצעירים חיים ביקום מקביל, עולם זדוני תמוה, שבו קנוניות אמריקניות שולטות באירועים באיראן ומחוצה לה. ללא התחבטויות מיותרות הגיעו המהפכנים לידי מסקנה כי "בממשל ארצות-הברית שולטת כנופיה של קושרים יהודים עשירים הפועלת באיראן, בווייטנאם ובמזרח התיכון, ומונעת מכוח אינטרס אישי צר ומושחת, ולעתים מעצם התענוג הצרף שבעיניו מוסלמים והריגתם... אמריקה הייתה אחראית למגפות, לרעב, למלחמה, ואפילו לאסונות טבע כמו רעידות אדמה וסופות הוריקן, שהפיקו מדעניה המרושעים. אחת היא מה הייתה תרומתה של אמריקה לעולם – חיסון נגד שיתוק ילדים, חיל השלום, מיליארדי דולרים לסיוע לנפגעי אסונות וכולי – את הכל פטרו המהפכנים כתכסיסים או תחבולות זדוניות שנועדו להנציח את שעבודם של בני האדם בעולם". במובן מסוים, הקיצונים אכן חיו ביקום מקביל; הם היו מסורים לחלוטין לפרשנויות ולהסברים שהולידה תפיסת העולם הפרונאידית שלהם; בני-הערובה

האמריקנים מעולם לא נתקלו בלהט כזה – והוא הפיל עליהם אימה.

לאחר שמתחם השגרירות הוסב לבית כלא חיו החטופים האמריקנים בצד חוטפיהם כשקיומם תלוי על חוט השערה. האכזריות שנהגו בהם שוביהם הייתה קשה מנשוא: הם נחקרו שוב ושוב, הושלכו לבידוד למשך חודשים ארוכים, הוכו בתגובה להתגרות הקלה ביותר, נאלצו לחוות הוצאות להורג מבימות ולא קיבלו אפילו טיפול רפואי בסיסי. ההפגנות שהתקיימו ברחובות הסמוכים דרך שגרה היו איום קבוע ברקע: באנרכיה היומיומית ששררה בטהרן המהפכנית, אפשר רק לשער מה היה קורה לו הייתה השגרירות נופלת בידי פלג יריב, ובני-הערובה היו נגררים לרחובות ומוכים שם למוות בידי המון משולהב, או, לחלופין – נורים בתאיהם ללא דיחוי. בדמיונם של בני-הערובה ריחפו תמונות שכאלה ללא הרף.

בעוד החטופים נאנקים בייסוריהם נעשו החיים מחוץ לכותלי השגרירות דומים יותר ויותר לחזיון עוועים. תפילות יום שישי בטהרן, שבהן חיובי להשתתף כל פקידי הממשל, הזכירו את "שתי דקות השנאה" של אורוול, אלא שבטהרן הן נמשכו כל שעות אחר הצהריים ויוחדו בעיקר לגינוי ממושך ונמרץ של ארצות-הברית, של ישראל ושל כל מה שהיה מתועב בעיני המהפכנים האיסלאמיים. אוצר המילים האנטי-אמריקני גדל לאין שיעור: אמריקה, זעקו חסידי האיאתוללה, היא השטן הגדול, אומה גדושה ב"מפלצות זוללות עולם", "הפושטת את עורם של הענווים" ו"מורידה עמים מנכסיהם". במקרה אחד, כשתם קרנבל השנאה היומי, קרא האיאתוללה לכולם לעלות לגגות ולצעוק במשך חמש עשרה דקות רצופות "אללה אכבר!"

בקצה האחר של העולם הרתיח משבר בני-הערובה את האמריקנים והיה לקוץ עיקש בבשרו של ממשל קרט, שהתעקש מלכתחילה להתמודד עמו באמצעים דיפלומטיים, הן בשל החשש שהחטופים יוצאו להורג, והן – כנראה – בשל כובד הראש הרגיל שנהג קרט בהתמודדות עם קנאים ורוצחים קשי לב. באודן מביא תיאור משפיל של הייאוש שהשתלט על הממשל שנאחז פעם אחר פעם בקש הדיפלומטי וחזר ונוכח כי אי-אפשר לקיים משא ומתן עם השרלטנים הרבים שהתיימרו לייצג את הממשלה הזמנית הסוערת של איראן. מן הראוי היה שהממשל יגיע בזריזות לידי מסקנה כי "אין עם מי לדבר", אך עברו עוד שישה חודשים עד שנתן אור ירוק לניסיון חילוץ – "טופר הנשר", המשימה הראשונה והכושלת של כוח דלתא.

אורחי האיאתוללה כתוב להפליא ומייצג אולי פסגה חדשה בקריירה של באודן כעיתונאי-סופר מן המעלה הראשונה. כל הכישורים שניכרו בספריו הקודמים, כמו בלק הוק דאון (1999), תורגם לעברית בשנת 2002 תחת השם התרסקות (במונדישו), ולהרוג את פבלו (2001), בולטים גם בספר הזה. ועם זאת, באודן חיבר הפעם יצירה סוחפת ומתוחכמת בהרבה מן הפרויקטים הקודמים שלו. בסיפור הזה, הנע הלך ושוב בין טהרן, וושינגטון, פורט בראג ותאי הכלא של החטופים, מתגלה באודן כמספר-אמן. הוא נותן את דעתו על הפרטים, אבל אינו מתעכב על הלא-רלוונטי או המשעמם; הוא פורש עלילה רחבת יריעה, שבה משתתפות עשרות דמויות, ומצליח לרדת לעומקן בלי לפגום בקצב התקדמותו של הסיפור. ברור שבאודן לא התכוון לטוות את הדרמה של בני-הערובה כמנשר פוליטי

באיראן הוקיע אותו כרודן וכבובה של אמריקה, והמוני העניים והנערים התנגדו לו בשל ניסיונותיו לערער את המסורת הדתית שלהם". על אף ההתפתחויות הללו, תמיכתה של אמריקה בשאה לא דעכה; איראן הייתה יציבה, כך נראה, ומשטרה ידידותי.

אולם הריאליזם התברר כקוצר רואי. האמריקנים, שהיו בטוחים כי הסכנה האדומה מצפון נבלמה בזכות ידו החזקה של השאה, לא ייחדו מחשבה יתרה לקלחת המהפכנית המבעבעת מתחת לפני השטח. ואכן, אחת הבעיות המרכזיות של הגישה הריאליסטית, והמהפכה האיראנית המחישת זאת היטב, היא ליקויים קשים באיסוף מידע. הסי-איי-אי ומחלקת המדינה, שהתרגלו לחשוב במונחיה של המלחמה הקרה ותו לא, נתפסו לא-מוכנים כשלפתע פתאום צצו מיליוני איראנים שהיו נאמנים לאיאתוללה חמור סבר השווה בגלות. "איש לא נתן את דעתו על המעמדות חובשי הטורבן, שכן הם נחשבו מאובנים, שרידים מעולם קדום ודועך", כותב באודן. "אבל הרחק מן השכונות האמידות בעלות סגנון החיים המערבי, שבהן התגוררו וביקרו דיפלומטים וקציני צבא אמריקנים, עסקו המולות בבניית רשת לאומית של מסגדים, והמתינו בסבלנות לרגע שהאיסלאם יזקוף את ראשו ויכה בכופרים ובבובה שהכתירו למלכה של איראן". קהילות הביון והדיפלומטיה המערביות סבלו אפוא ממה שנקרא "ראיית מנהרה", מום שנראה בדיעבד הגיוני להפליא בהתחשב בפער הגדול בין המשטר האיראני לאנשים שסבלו ממרותו. ארצות-הברית הסתמכה על רודן שנוא ולכן הייתה מנותקת ממצב העניינים האמיתי ששרר באיראן, ממש כמו שהשאה עצמו היה מנותק ממנו.

או כסיפור בעל מוסר השכל, אך אין מנוס מהפקת לקחים מסוימים. לקח אחד רלוונטי במיוחד לימינו, בשעה שהדיונים על התערבותו הפעילה של ממשל בוש במזרח התיכון מתקבלים לצומת מכריע. לאורך תקופת כהונתם של שמונה ממשלים אמריקניים רצופים הייתה איראן בהנהגת השאה המופת של הגישה הדיפלומטית הריאליסטית, המקדשת את היציבות האזורית ואת האינטרסים האמריקניים על פני שיקולים אחרים. השאה ישב על כס השלטון זמן רב כל כך משום שעל פי החישובים האסטרטגיים של ימי המלחמה הקרה נזקקה אמריקה לבעל ברית איתן באיראן, שישמש סכר נגד שאיפות ההתפשטות של הסובייטים. החלטתו של מוחמד מוסאדק, ראש הממשלה האיראני שנבחר בשנת 1951, להלאים את חברת הנפט האנגלו-איראנית, שהייתה בשעתה אחד התאגידים הגדולים בעולם, לא שיככה כמובן את חששם של האמריקנים (השבועון ״״״ אף הכתיר את מוסאדק ל"איש השנה" שלו). תחת הנהגתו של מוסאדק, כך סברו בושינגטון, נעה איראן לעבר סוציאליזם, קיפאון כלכלי, וחבירה אל ברית-המועצות – מצב בלתי נסבל – בעוד שעם השאה יוכלו מדינות המערב, ובראשן אמריקה, להרחיק את הסובייטים מן המזרח התיכון ולנתקם מן הנפט האיראני.

אך שלטונו של השאה הלך ונעשה יהיר, נוקשה ואלים. כפי שמציין באודן, "רווחי הנפט הזינו מובלעות עירוניות של אזרחים משכילים, בעלי זיקה למערב, שהיו מקושרים היטב למשטר ונאמנים לו, אך הפער בין המעמד האמיד המצומצם הזה לרוב האיראנים היה אדיר, והוא הלך וגדל. בשנתו העשרים של המשטר הגיעה האהדה לשאה לשפל המדרגה: המעמד המשכיל

אין הוכחה טובה יותר לכך ממה שאירע באיראן. התמיכה האמריקנית ברודן השנוא התגלתה כחרב פיפיות לאחר נפילת המשטר. ראוי לזכור שהבידוד הדיפלומטי והכלכלי של איראן בעקבות ההשתלטות על השגרירות – ובייחוד חוסר היכולת שלה לייבא אמצעי לחימה כדי לקיים את צבאה המערבי בחלקו – החלישו את המדינה והביאו לפלישה הצפויה של עיראק בשנת 1980. מלחמת איראן-עיראק נמשכה שמונה שנים וגרמה להרג המוני של כמעט מיליון בני אדם, וכך הייתה לאחד העימותים הקטלניים ביותר מאז מלחמת העולם השנייה. כדי לממן את המלחמה הזאת לקח סדאם חוסיין מכוניות הלוואות בסך ארבעה-עשר מיליארד דולר, ורצונו להתחמק מתשלום החוב היה המניע העיקרי לפלישתו לנסיכות בשנת 1990. ההיסטוריה המתמשכת של מלחמה ושפיכות דמים במזרח התיכון מככבת מאז בכותרות על בסיס יומיומי, וכעת היא מתקרבת לשיא נוסף במשבר גרעין עצום ממדים. חלק משמעותי כל כך מכל זה, מלמד אותנו באודן, הוא תוצר של מדיניות אמריקנית – אולם לא המדיניות המואשמת היום באידיאליזם יהיר וכוחני, אלא דווקא הדיפלומטיה הישנה, הריאליסטית, הפרגמטית והלא-מוסרית, מן הסוג שמבקריה של ארצות-הברית מעלים היום על נס. אם המזרח התיכון שלאחר 1979 הוא דוגמה ליציבות שאותה מבקשים הריאליסטים לעודד, מחריד לחשוב כיצד ייראה חוסר יציבות.

נח פולק הוא עורך משנה בתכלת.

ובל נשכח גם את בעיית היציבות, שאחרי ככלות הכל היא העיקרון המנחה של הריאליזם. במאמר שהתפרסם לאחרונה תיאר ג'פרי גולדברג מן הניו יורקר פגישה מתוחה שהתקיימה ב-2002 בין קונדוליזה רייס לברנט סקורופט, לשעבר היועץ לביטחון לאומי, שבה ניהלו השניים ויכוח בעניין המלחמה בעיראק. סקורופט התלונן באוזני גולדברג שרייס "שבה ואמרה שבמשך חמישים שנה נהגנו סובלנות במשטר רודני במזרח התיכון, וכן הלאה וכן הלאה", ואז חדרה לקולו נימה קלה שבקלות של שביעות רצון, והוא אמר: "אך היו לנו חמישים שנות שלום".

כשמבקרי הריאליזם קראו את הדברים האלה, הם יצאו מכליהם מרוב זעם ותסכול. הם ציינו כי בחצי המאה האחרונה התחוללו במזרח עשרות מלחמות. "ריאליזם מבית מדרשו של סקורופט", כתב העיתונאי כריסטופר היצ'נס, "משל בכיפה בתקופת מלחמת איראן-עיראק, שגבתה מחיר דמים נורא, והכתיב התבוננות אדישה ברצח העם שהתבצע בצפון עיראק. אותו ריאליזם נתן חופש מלא לעריצים מסעודיה ועד פקיסטן, אבל כשהצמיח את הטליבאן ואת אל-קאעידה גלגלו חסידיו את עיניהם לשמים בפליאה. אם אלה היו 'חמישים שנות שלום' כי אז באמת הגיעה השעה לתת הזדמנות למלחמה".

מובן שכאשר סקורופט קובע כי "היו לנו חמישים שנות שלום" אין הוא מתכוון לתושבי המזרח התיכון או למדינותיו, אלא לארצות-הברית. ובכל זאת, מה שהתרחש ומתרחש באזור מעיד על כישלונה העגום של דוקטרינת היציבות, שבה מחזיקים סקורופט ודומיו, ויהיה מי שיטען כי